

УДК 336.226.211(470) «1914/1918»

С. В. Орлик

кандидат економічних наук, доцент, докторантка кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА ПОДАТНА ЗДАТНІСТЬ СЕЛЯН ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЧАСУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено економічне становище сільського населення Галичини і Буковини у період російської окупації часів Першої світової війни. Розглянуто стан розорення сільськогосподарських товаровиробників через призму податної здатності сільського населення. З'ясовано механізми та способи дослідження економічного стану захоплених територій безпосередньо окупаційною владою. Доведено, що російська окупаційна влада, формуючи свою податкову політику на окупованих територіях, керувалася головною метою – наповнення імперської казни грошовими коштами.

Ключові слова: Галичина, Буковина, Перша світова війна, Російська імперія, податкова політика, фінансова політика, податна здатність, економічний стан, окуповані території.

Постановка проблеми. Російська імперія у фінансовому плані, на перший погляд, була готовою до вступу у Першу світову війну. Однак, її введена фінансова стабільність руйнувалася вже в перші місяці війни. Перед урядом Російської імперії поставало питання пошуку необхідних ресурсів та вироблення нової фінансової політики. Обрану фінансову політику російські можновладці реалізовували не лише в межах імперії, а й на окупованих територіях, зокрема в Галичині та на Буковині. У даному регіоні для її впровадження російською окупаційною владою було створено власну систему органів фінансового управління [1]. Російський уряд ставив собі за мету максимально використовувати ресурси захопленого регіону на користь Російської імперії. Безвідкладне налагодження механізму оподаткування на окупованих територіях розглядалося як один із реальних способів наповнення критично дефіцитного імперського бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми економічної історії періоду Першої світової війни у розрізі соціально-економічного становища Галичини й Буковини знайшло відображення у наукових дослідженнях українських учених, таких як: І. Берест [2], І. Ільницький [3], І. Кучера [4], М. Литвин [5], І. Лозинська [6], В. Любченко [7], О. Мазур [8], О. Реєнт [9] та ін. Деякі аспекти цієї проблеми опрацьовано нами [10]. Проте спеціального дослідження податкової здатності сільського населення Галичини й Буковини в період російської окупації у роки Першої світової війни не здійснювалося.

Мета. Спираючись на значний масив архівних документів, дослідити економічний стан сільського населення Галичини й Буковини в період російської окупації часів Першої світової війни, проаналізувати проблеми, які виникали в окупаційній владі у

налагодженні механізму оподаткування сільського населення на захоплених територіях.

Виклад основного матеріалу. Вторгнення російських військ на територію Галичини й Буковини в часи Першої світової війни принесло велике розорення і багато горя на ці землі. Від війни страждало як міське, так і сільське населення, а це біля 8 млн. осіб, з яких «трохи не 78% процентів усього населення Галичини зайняте виключно обробітком ріллі» [11]. Значна частина заможних поміщиків, опинившись в умовах війни, виїхала з краю, частина їх з тієї ж причини розорилася. Крім цього, лінія тилу й фронту постійно змінювалася, а тому селянам важко було виконувати польові чи інші господарчі роботи. Економічний стан місцевого населення Галичини й Буковини був підірваний не лише військовими діями, а й грабежами російських військ. Про це свідчать масові звернення людей до Штабу військового генерал-губернатора Галичини із проханнями щодо відшкодування збитків, завданих військовими діями або безпосередньо російськими військами, які проходили чи зупинялися в населених пунктах Галичини та Буковини.

Збираючи худобу, вози, продукти, користуючись послугами на перевезення військових вантажів та поранених, замість плати військовій чини різного рівня, у кращому випадку, видавали місцевим жителям «квитанції та записки» або «посвідчення» [13, 1232-1238, 1532-1534; 14, 67], з якими люди мали звертатися у штаб російської військової адміністрації («корпусне інтендантство») з проханнями про повернення коштів [14, 64]. Часто у таких документах зазначалися занижені ціни на відібраний товар, або взагалі вказувалася загальна ціна, щоб не можливо було визначитися із реальною сумою відшкодування [15, 31; 14, 65-67]. У гіршому випадку, російські військові взагалі ніяких документів не надавали, вважаючи, що їм на завойованій території можна чинити все, що завгодно [15, 13-13 зв., 17]. Російські солдати забирали останнє, залишаючи людей зовсім без засобів для життя. Так, мешканка с. Стрілецький Кут Чернівецького повіту Вікторія Конорать повідомляла начальнику Чернівецького повіту, що, повернувшись до своєї садиби, «застала своє майно розграбованим. Шафи і скрині були розбиті, із яких все до дрібниць винесено. ... Застала на своїй садибі російських солдат, які виносили залишки з хати та із сараїв» [16, 12]. Жителька с. Луковиця Катерина Романюк повідомляла комендантові м. Чернівці про те, що невідомі солдати забрали в неї єдиного коня, який був засобом для заробітку [16, 33]. Архівні документи свідчать, що самовільні покоси сіна, ячменю та пшениці російськими військами були масовим явищем по всій окупованій території, що прирікало уцілілу місцеву худобу на голодну зиму.

Особливих збитків зазнавали землевласники-середняки, які мали окремі хутори і ставали легкою беззахисною здобиччю на шляху російських військ. Від війни постраждали й донедавна заможні та платоспроможні поміщики, які були доведені до повного зубожіння і руйнації їхніх господарств. Так, у листі-проханні (19 вересня 1914 р.) до військового генерал-губернатора Галичини від землевласниці Яніни Камінської зазначалося, що «хутір у Вулькі-Мазовецькій абсолютно розорений внаслідок довготривалого перебування в ньому російських

військ під час боїв на околицях Рави Руської. 24 серпня зайшов XI корпус імператорської російської армії і зразу ж забрав на свої потреби весь живий інвентар, тобто худобу, коней. Упродовж 10 днів свого перебування на хуторі використав скиди хліба, готового зерна, що знаходилося в коморі, в кінці значні запаси конюшини і сіна» [13, 1354-1354 зв.]. На вимогу власниці сплатити гроші за використане майно, «або принаймні видати квитанцію, полковник інтендантури пан Штремер обіцяв, що він особисто зробить військовій владі заяву про заподіяні ... збитки. З причини скоєного розорення ... стан хутора в Вулькі такий, що крім картоплі і залишків сіна не лишилося нічого» [13, 1354-1354 зв.]. До листа додавався список збитків, нанесених імператорськими російськими військами на хуторі Вулька Мазовецька Рави-Руського повіту, на суму 23506 руб., який було посвідчено печаткою Уряду Громади Вульки Мазовецької та двох свідків [13, 1357].

Аналогічно постраждали й господарства: землевласника с. Голотки Збараського повіту Казимира Канського на суму 20923 руб. [13, 1412-1415]; маєтки дворянина Мечислава Левицького в с. Чернихівці Збараського повіту на суму біля 300 тис. корон і в с. Конюшкі Комарнівського повіту на суму 675.399 корон [13, 1628-1635]. Не обминули російські війська й російського селянина Дмитра Купаніна, якого мали рятувати відповідно до задекларованої генеральної пропагандистської доктрини, яка полягала у «порятункові росіян від гніту Австро-Угорської імперії та об'єднання споконвічних російських територій» [12, 58-59]. Його селянське господарство у с. Шкло Яворівського повіту було розграбовано вщент та доведено до голоду. У своєму листі до государя імператора Миколи II він писав, що «при вступі російських солдатів в наше село, забрали разом 40 возів сіна, 25 возів конюшини, 60 кіп вівса – 74-тий полк, – не заплативши ні копійки. На 4-х моргах землі картопля була скопана солдатами, і зовсім спалили мій паркан. Маючи 66 моргів землі, не маю чим цю землю обсіяти, і моєї родині загрожує голод і холод» [13, 1426]. Власник маєтку у с. Зарубинці Збараського повіту Тернопільської губернії Ісак Альшштейнер скаржився начальнику свого повіту про те, що 15 серпня 1915 р. підрозділи російських військ забрали в нього все майно з фільварку, а саме: 3 тис. пудів зерна пшениці, 250 пудів зерна жита, 580 кіп пшениці у снопах, 50 коней із зброєю та наявними у господарстві возами, бричками і санками, 24 голови великої рогатої худоби, 42 колоди із бджолами і 10 порожніх колод, всю землеробську техніку та обладнання, 1 тис. пудів кам'яного вугілля і 40 пудів дерев'яного вугілля, обладнання винокурного заводу, розграбовано приміщення маєтку, з якого винесено все цінне майно (срібне столове приладдя, золоті речі, одяг та ін.), а всі дерев'яні предмети, діл та огорожа були здерті для потреб війська на опалення [14, 36-37].

Внаслідок безчинств російських військ 24 листопада 1914 р. окупаційною владою було поширено оголошення від імені Військового генерал-губернатора Галичини Г. Бобринського такого змісту: «... у зв'язку з надходженням до мене скарг від місцевих власників і селян щодо матеріальних збитків, завданих їм російськими військовими частинами і командами, повідомляю для загального відома, що всі скарги і претензії приватних осіб, які матеріально

постраждали від незаконних дій військових частин або внаслідок несплати грошей за взяті у них для потреб армії продукти чи матеріали, будуть своєчасно розглянуті особливою, для цього створеною, комісією» [17, 18]. Звичайно, зазначені скарги і заяви не змусили окупаційну владу чекати. Досить швидко Військовий генерал-губернатор і губернатори були завалені подібними листами. Звернення були як особистими [13, 1176-1178, 1183-1217, 1204, 1211, 1232, 1250, 1353-1354; 17, 1-7], так і колективними, за підписом свідків та з печаткою віта чи старости села [13, 1313-1316, 1232-1232 зв., 1320-1325, 1437-1481]. Люди сподівалися, що у разі подання ними відповідних звернень до військового керівництва їм будуть повернуті кошти. Тому разом з назвою втрачених речей, продуктів, врожаю чи худоби писали суму втрат і просили про відшкодування. На листах зазвичай з'являлися резолюції: «На розгляд», «На розпорядження», «Провести дізнання».

Оскільки скарг до штабу військового генерал-губернатора Галичини та штабів окремих армій надходило надзвичайно багато, було вирішено розвантажити документопотік та уповноважити губернаторів й начальників повітів розглядати ці клопотання на місцях, створивши відповідні комісії у кожному повіті.

З метою упорядкування процедури розгляду претензій, заявлених жителями Тернопільської губернії щодо відшкодування збитків, яких було завдано діями військових частин, окремих військових начальників та окремих чинів військового відомства, головнокомандуючим Південно-Західним фронтом, генерал-ад'ютантом О. Брусиловим було підписано відповідний наказ арміям Південно-Західного фронту № 851 від 11 травня 1916 р. [18, 12 зв.-13 зв.; 19, 2 зв.-3 зв.]. У цьому документі передбачалося створення у кожному повіті Тернопільської губернії відповідних комісій, на які покладалися обов'язки здійснювати оцінку збитків, завданих військовими цивільному населенню; розглядати скарги та клопотання потерпілих, які надходили до начальника повіту або безпосередньо Тернопільському губернатору [18, 12 зв.].

Оскільки зазначений наказ стосувався лише Тернопільської губернії, то при захопленні російськими військами території Буковини (після Брусиловського прориву), починаючи з червня 1916 р., подібна проблема виникла й у штабах армій, дислокованих на новозахоплених територіях. З даного приводу штаби армій та Чернівецький губернатор були буквально завалені листами-скаргами, комісії при штабах, по суті, не встигали їх розглядати. У зв'язку з такою ситуацією 4 вересня 1916 р. було підписано черговий наказ арміям Південно-Західного фронту за № 1461, яким дія наказу № 851 від 11 травня 1916 р. поширювалася на всі окуповані території областей Австро-Угорщини, зайняті російськими військами, тобто й на Чернівецьку губернію [18, арк. 12-12 зв.]. Пізніше, а саме 10 листопада 1916 р. вступив у дію новий наказ, адресований арміям Південно-Західного фронту, за № 1867, яким затверджувалися «Правила про порядок розрахунків у військовий час в районі театру військових дій за майно, реквізоване або знищене за розпорядженнями військового начальства і уповноважених ними цивільною владою, а також за збитки, нанесені неправильними діями військових

частин» [18, 14-24 зв.]. У зазначених правилах чітко вписано склад, повноваження, права, обов'язки повітових оціночних комісій і дільничних підкомісій, які здійснювали обстеження, опис та оцінку знищеного майна.

Масові грабежі, які здійснювалися під час вступу російських військ у Галичину, виходили з-під контролю самої окупаційної влади. Вищі й нижчі військові чини, заходячи до населених пунктів краю, грабували все, що траплялося, й відправляли награвоване майно до себе додому, або ж продавали його в інших місцях дислокації військ. Південно-Західна залізниця була заповнена вагонами з награвованими речами. Майно, яке переправлялося вглиб Російської імперії, вражало своїми розмірностями [20, арк. 2-5, 9, 37-38, 90, 98-100, 117-119, 122-126, 132, 247]. Масштаби грабежів виявилися настільки значними, що при військовому генерал-губернаторстві Галичини навіть була створена Слідча комісія з метою розслідування питань незаконного вивезення приватного майна з Галичини. А для розгляду численних звернень, скарг і клопотань місцевого населення та підприємців щодо відшкодування завданих збитків грабіжницькими діями військових частин російської армії наказом Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту за №1867 від 10 листопада 1916 р. було створено п'ять військових комісій, дві з яких діяли на території Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни [15, 26-26 зв.; 19, 30]. Створення зазначених комісій обумовлювалося й тим, що відповідно до IV Гаазької конвенції від 18.10.1907 року «Про закони і звичай суходільної війни», зокрема статті XXVIII, «забороняється віддавати на розграбування місто або місцевість, навіть узяті приступом», статтею XLVI регламентувалося, що «честь і права сімейні, життя окремих осіб і приватна власність, рівно як і релігійні вірування й справляння обрядів віри, мають поважатись. Приватна власність не підлягає конфіскації». А статтею XLVII «грабунок категорично забороняється» [21]. Російські солдати не знали про існування такої Конвенції, а військове командування їм погано роз'яснювало норми міжнародного права, часто навіть й саме активно долучалося до грабежів. У своєму листі від 5 грудня 1916 р. Чернівецький губернатор зазначав, що «деякі начальники повітів до таких проступків відносилася вкрай байдуже, не тільки не чинили перешкод подібним незаконним діям, але й сприяли, шляхом надання нарядів на підводи» для вивезення награвованого майна [22, 51 зв.].

Російська окупаційна влада створювала комісії одну за одною. Робота кипіла. Акти, описи й протоколи писалися, засідання комісії проводилися (не систематично), а постраждалі люди відшкодувань за нанесені їм збитки не отримували. Якщо під час здійснення реквізиції продуктів окупаційна влада хоч інколи людям виплачувала незначні кошти [23, 254], то відшкодування завданих збитків здійснювалося вкрай рідко. У поясненнях військових начальників грабежі не визнавалися, заплутувалися показання. Зазвичай вони були однакового змісту, на кшталт – поселення були розграбовані ще до них, при відступі австрійських військ. Або ж що грабежі здійснювалися самим місцевим населенням. При затриманні порушників «на гарячому» називалися неправдиві військові частини тощо [13, 1173-1271]. Часто під час

розслідувань постраждалі особи не могли вказати жодних конкретних даних про грабіжників окрім того, що ті були у російській військовій формі, а тому слідства заходили у глухий кут і справи закривалися [24, 14].

Воєнним безладом, звичайно ж, користалися і нечисті на руку місцеві жителі, які викрадали майно у своїх земляків. Такі випадки розслідувалися російською окупаційною владою, винні притягувалися до відповідальності у вигляді позбавлення волі. Так, 8 серпня 1915 р. начальником Збаразького повіту було винесено постанову щодо позбавлення волі селянина с. Гниличок, який вкрав 63 снопи пшениці у жителя с. Вороб'івки [14, 6]. У жовтні 1915 р. було затримано жителів с. Терпіловки, які з лісу поміщика Зайдмана вивезли 10 возів дров [14, 14].

Грабежі та знищення врожаїв доводило жителів окупованих територій до крайньої межі – голоду. Станіславський поліцмейстер у своєму листі до Чернівецького губернатора повідомляв, що у Вижицькому, Косівському та Печеніжинському повітах Чернівецької губернії у липні 1916 р. «через відсутність хліба населення дуже голодувало і харчувалося незрілими фруктами й овочами, що призвело до захворювання «дизентерією» [25, 49]. Крім цього, Косівський повітовий начальник у липні 1916 р. також підтверджував стражденний стан повіту: «більшу частину рогатої худоби у населення було забрано відступаючими австрійськими військами, а та худоба, що залишилася, майже вся була реквізована нашими (російськими – С.О.) військами», «забрано буквально все; ніяких продуктів у населення не залишилось, і вже зараз відчувається крайня потреба у продуктах харчування» [26, 4 зв.–5]. У зв'язку з цим окупаційна влада навіть була вимушена організувати постачання печеного хліба з військових хлібопекарень XI Армійського корпусу та сприяти Всеросійському земському союзу та гмінам відкриттю продовольчих пунктів з продажу хліба за ціною 1 руб. 60 коп. за пуд., продаючи в одні руки від ½ до ¼ фунта печеного хліба [25, 49-50].

Щоб вижити, люди були вимушені звертатися до окупаційної влади з проханнями про надання їм грошової допомоги. Перед виділенням коштів представники військової міліції та міської поліції обстежували прохачів на предмет майнового та сімейного стану для підтвердження їхнього критично бідного становища [27, 91, 127-127 зв., 205-205 зв.]. Одноразові допомоги виплачувалися Комітетом з надання допомоги постраждалому від війни населенню зайнятих областей Австро-Угорщини, або начальниками повітів з виділених коштів Військовим генерал-губернатором, здебільшого у розмірах від 2 руб. до 6 руб., подекуди траплялися виплати на суму 8 руб., 10 руб., 20 руб. [27, 68-69 зв., 206-207 зв., 247; 28, 92-93].

Важке матеріальне становище позначалося на податковій платоспроможності населення, яке залишилося на окупованій території. При розореному становищі як міського, так і сільського населення Галичини і Буковини годі було сподіватися на належну сплату податків місцевими мешканцями. Але це не зупиняло російську окупаційну владу у їх стягненні. Допоки створювалися фінансові органи, які явно затримувалися з формуванням, необхідно було дослідити й обстежити захоплені території на предмет

економічного становища, взяти на облік захоплені ресурси та визначитися з перспективами в оподаткуванні краю. До цієї справи було залучено Жандармське управління генерал-губернаторства в Галичині. У листах-анкетах, розісланих у грудні 1914 р. усім регіональним помічникам та пунктовим унтер-офіцерам жандармерії на місцях, поряд з політичними, релігійними та ідеологічними питаннями містилися й економічні позиції [29, 1-1зв.; 30, 2]. Заповнені анкети були надіслані виконавцями до Тимчасового жандармського управління генерал-губернаторства в Галичині 18 січня під грифом «таємно» [31, 3-8].

Паралельно з жандармськими дослідженнями економічний стан міст і повітів вивчався новопризначеними начальниками повітів, для яких цей край був невідомий. У довільній формі вони писали рапорти губернаторам, де описували становище населення (етнічне, релігійне, політичне, соціальне) та економічний стан ввіреного їм в управління повіту [32, 1-4; 33, 1-4; 34, 1-7; 35, 32-33; 30, 37 зв.].

З часом ці описи використовувалися фінансовим управлінням з метою надання оцінки економічного стану захопленого регіону та наступного оподаткування населення західноукраїнських земель. Окупаційна влада, оцінивши «хазяйським оком» захоплені володіння та маючи переконання у тому, що «приєднання краю до імперії остаточно вирішено», давала установку своїм представникам на місцях про те, що місцеве «населення не можна наражати на остаточне розорення шляхом жорсткого стягнення великої кількості платежів, як це допускається до ворожої сторони, за долю якої воююча сторона не піклується» [36, 15 зв.]. Звичайно, ці побажання високого начальника з канцелярії військового генерал-губернатора Галичини Н.Борецького були пишномовними побажаннями з «теплого кабінету», а в голодних і зруйнованих населених пунктах Галичини про доброту російських військових начальників навіть не здогадувалися. Подальші дії російської окупаційної влади свідчили про активні її дії щодо налагодження механізму оподаткування у чужій країні з незрозумілими податками, до справляння яких необхідно було «приступити негайно ..., де тільки це можливо, залежно від військових дій» [36, 15 зв.].

Під час другої окупації Галичини й Буковини, за дорученням Військового генерал-губернатора Трепова, вивченням економічного стану регіону активно займалися губернатори. У серпні 1916 р. усім начальникам повітів було надіслано анкетні листи з такими пунктами запитань: 1) який загальний стан з урожаєм зернових та трав у повіті; 2) як пройшов збір урожаю, ким, коли і в якій кількості, кому передано зібраний урожай; 3) чи мають місце лишки зернових хлібів і кормових трав, які можуть бути використані для потреб армії; 4) як іде обмолот хліба, чи достатня кількість сільськогосподарських машин; 5) чи є у повіті млини, які здатні переробити зерно на борошно та крупу, яка добова їхня потужність; 6) чи є у населення коні, рогата худоба, вівці і свині; 7) які місцеві ціни на зерновий хліб, борошно і крупи, а також на коней, худобу, овець і свиней; 8) чи здійснюється закупка продуктів військовими частинами і в який спосіб – добровільно чи шляхом реквізицій [37, арк. 1].

На початку листопада 1916 р., коли Управління фінансовими справами з розумінням ситуації приступило до виконання своїх обов'язків, через посередництво та сприяння губернаторів усім начальникам повітів та поліцмейстерам знову було розіслано анкетні листи відносно опису економічного стану регіону, з яких мали з'ясувати такі питання: 1) чи зібраний врожай хліба й сіна в поточному році; 2) чи достатньо зібраного врожаю для задоволення продовольчих потреб; 3) чи посіяно озимий хліб і в якому відсотку до загальної посівної площі; 4) чи забезпечене населення в достатній кількості інвентарем для обробки землі; 5) чи було землеробство основним видом діяльності для місцевих жителів, за наявності вказати інші промисли та заробітки; 6) чи проводилися реквізиції, якщо так, то вказати, коли і якого саме майна чи предметів господарства, за платню чи лише з видачею квитанцій; 7) чи діяли на території повіту які-небудь кредитні установи; 8) які збори стягувалися містами і чи покривалися міськими доходами необхідні обов'язкові витрати міст, гмін; 9) чи збереглися у колишніх фінансових управліннях книги і списки платників державних податків, ким і яким чином ці книги і списки зберігалися; 10) чи було доцільним розпочати в поточному році стягнення поземельного податку із сільського населення [38, 4-4 зв., 12, 16; 37, 198-198 зв.; 39, 295-296, 298]. Окремо губернатори та Управління фінансовими справами затребували від начальників повітів відомості про кількість наявних домоволодінь та кількість нафтових, соляних, сірникових, дріжджових, гільзових, інших промислових заводів та торговельних закладів у розрізі: діючих і не діючих; у місті, містечку чи селі [38, 5; 34, 7, 17, 18].

Складність оподаткування сільського населення полягала в тому, що оподаткування на окупованих територіях Галичини й Буковини мало здійснюватися відповідно до вимог статті XLVIII, згаданої вище IV Гаазької Конвенції «Про закони і звичаї суходільної війни», де зазначалося, що «якщо неприятель стягне на зайнятій ним території встановлені на користь держави податки, мита і грошові збори, то він зобов'язаний здійснювати це, по можливості, відповідно до існуючих правил оподаткування та розкладки їх...» [21]. Тобто, російська окупаційна влада мала застосовувати податкове законодавство Австро-Угорської імперії, землі якої були завойовані. За австрійським податковим законодавством селяни мали сплачувати: ґрунтовий податок; домовий податок, який поділявся на подомово-класний, подомово-чиншовий, і в розмірі 5% – податок з інших будинків, які не підлягали обкладенню вищезазначеними податковими різновидами. Якщо ними здійснювалася торгівля, то сплачувався податок за розносну торгівлю.

Широкий спектр оподаткування нерухомого майна (будівель і землі), існування прибуткового оподаткування – це податки, які потребували складного детального податкового обліку як об'єктів оподаткування, так і платників податків, власників нерухомого майна. Крім того, для нарахування суми вище зазначених майнових податків окупаційній владі необхідно було на основі розробленої австрійським законодавством методики визначити базу оподаткування конкретно для кожного об'єкта нерухомості (у т.ч. земельної ділянки), який знаходився у власності кожного платника податків. Розбиратися

у складній математиці австро-угорського законодавства у російській владі не було ні бажання, ні умов, ні часу. До того ж, дохідність нерухомого майна, як будівель, так і землі, в умовах війни була значно знижена або й зовсім відсутня через зруйнування та знищення будівель та неможливість здійснювати сільськогосподарські роботи.

Складний облік та адміністрування австрійських майнових податків, потребував чисельного фіскального апарату. Окупаційна влада сподівалася, що до справи оподаткування місцеві органи влади залучать колишніх австрійських чиновників, таких як «ужонди податкові», які мали володіти бажаними списками платників податків. Звичайно, наявність цих списків значно полегшила б стягнення податків з місцевого населення російській владі. Як виявилось пізніше, по багатьох повітах та містах більшість списків не було знайдено. Пояснювався цей стан втратою їх під час бойових дій, або ж тим, що їх вивезла австрійська влада, або ж «ужонди податкові» виїхали разом з австрійськими військами і прихопили з собою списки. На такий випадок Військовий генерал-губернатор Галичини рекомендував: «при відсутності таких списків належить керуватися всіма можливими даними, які можуть тільки вказати самі платники, підтвержені відповідними документами» [36, 21]. Крім цього, російська окупаційна влада знала, що в кожному податковому управлінні при старостах мали бути спеціальні податкові книги з кожного виду податків окремо, та вимагала від начальників повітів терміново «розшукати ці книги, зробити з них відповідні виписки по гмінам, якщо окремих книг по гмінах не знайдуть, передати їх до Магістратів і войтам для стягнення» [36, 16 зв.] податків. На крайній випадок, вирішено було здійснити подвірний обхід платників податків і загребувати у них податкові книжки, або платіжні листки, які у цьому краї називалися «аркушами посідлості ґрунтової», на основі яких відновити списки платників і дані про розміри податків, що сплачувалися при австрійській владі, і за аналогією налагодити майнове оподаткування. Слід відмітити, що жоден із способів не спрацював у системному порядку. Більшість окружних фінансових інспекторів і комісарів в один голос рапортували про неможливість отримати ці дані, оскільки, «на жаль, майже ні у кого таких книжок і листків не виявилось. Також у повіті не знайшлося інвентарних книг і списків, складених при австрійському уряді» [40, арк.121-121зв.]. Дуже повільно просувалося питання складання списків зі слів платників податків та їхніх заяв, але достовірність даних про розміри сплачуваних ними податків при австрійській владі були сумнівними, кожен міг значно занизити суми податків.

Така ситуація з майновим оподаткуванням змушувала окупаційну владу періодично ухвалювати рішення про відтермінування їх стягнення по всій території Галичини і Буковини, крім Тернопільської губернії, як такої, що менше постраждала від військових дій, та м. Львова, де, на думку окупаційної влади, жителі були більш платоспроможними [36, 21 зв.].

Російською окупаційною владою було вирішено, що податки мали стягуватися лише з моменту «приходу» російських військ. Здоровий глузд російським військовим і цивільним чиновникам підказував, що «стягнення платежів за попередній час

і взагалі різного роду недоїмки і пені не повинно бути допущене. Платежі повинні стягуватися лише за ті тільки строки, коли російська влада в краї почала функціонувати» [36, 16 зв.].

Неузгодженість розпоряджень та вказівок вищестоящої російської влади з реальною ситуацією на місцях була очевидною. Начальники повітів звільнених від прямих податків губерній робили «свою справу» – виписували повістки усім, кому бажали, стягували податки, з кого могли. Люди про такі звільнення не знали, а місцеві начальники іменем «нової влади», залякуючи їх штрафами і примусовими заходами, намагалися стягнути кошти.

Так, жителі с. Печенії Перемишльського повіту Львівської губернії писали колективне звернення (від 5 листопада 1914 р.) до Військового генерал-губернатора Галичини, у якому зазначалося: «упрашаємо уклінно Ваше Високоблагородіє о ласкаве відписаніє і дарованіє сплати податку за сей рік по причині крайнього убожества. Просьбу нашу попираємо слідуєчими мотивами:

1) Наша громада числа біля 140 номерів з того половина аж 70 номерів під час війни згоріли а тепер по 3 родини бідуює в одній хаті.

2) На ґрунтах наших була битва кілька днів, а війська Австрійські, а опісля Русські забрали нам худобу, дріб, збіжжя і пашу з обійстя а рослини земних плодів витовкли на полі так що людність тутешня живиться по більшій часті ростками пісної картоплі та капусти. Члени громади Печенії Перемишльського уїзду упрашають уклінно о відписаніє і дарованіє податку за сей рік по причині крайнього убожества, та о задержках на всякої екзокуції» [36, 50-50 зв.].

У відповідь на цей лист Львівський губернатор повідомив про те, що ним було видано циркуляр від 27 жовтня 1914 р. за №1236, у якому стягнення поземельних податків з населення Львівської губернії призупинено, «і що дане клопотання ... викликано незнанням цими селянами про відповідні розпорядження про призупинення стягнення зборів» [36, 52].

Негативно на економічному стані відобразився евакуаційний процес при зміні влади у регіоні. Адже коли війська австрійські чи російські відступали, то кожен раз грабувалося місцеве населення, вивозилися матеріальні цінності, худоба, засоби виробництва та знищувалися посіви. Так, під час відступу російських військ у липні 1915 р. у жителів м. Гримайліва Тернопільської губернії військовими чинами було відібрано зерновий хліб, продукти харчування, забрано особисті речі з помешкань міських жителів [41; 75, 78-79 зв.].

Під час другого (останнього) виведення російських військ із західноукраїнських земель окупаційній владі необхідно було розробити тактику евакуаційного процесу. На засіданні екстреного таємного засідання Управління Тимчасового уряду в Сторожинецькому повіті Чернівецької губернії 11 липня 1917 р. планувалося діяти на попередження до офіційного оголошення евакуації, щоб місцеве населення та заможні поміщики не встигли заховати худобу, гужовий транспорт та інше майно, яке підлягало реквізиції [42, 3]. Вирішено було створити особливі комісії та гуртові військові команди, які мали знеацька розпочати поголовну реквізицію худоби. Враховуючи те, що зерновий хліб ще «стояв на

корінні», а певна частина його була засіяна «працею і засобами Міністерства Землеробства» на покинутих землях власників, що втекли в Австрію, пропонувалося гнати худобу стадами через ці поля – «це дозволить, по-перше, уникнути витрат на годування худоби, а, по-друге, сприятиме знищенню посівів» [42, арк.2-3зв.]. Особлива увага приділялася реквізиції коней та перевізних засобів, організації завантаження. Не забулися і про вивезення металу та міді з місцевих заводів. Усього для евакуації російського цивільного управління Сторожинецького повіту потребувалося 97 парокінних підвід. Отож, щоб успішно відібрати коней у їхніх власників, вирішено було просити у «начальника військової міліції, етапного коменданта, командира обозного батальйону і командира роти призначити караули із солдат і міліціонерів, щоб поміщики, а також і селяни не заводили своїх коней і худобу з метою схову» [42, арк.2-3зв.].

Висновки. Економічне становище селян Галичини і Буковини у період окупації російськими військами часу Першої світової війни знаходилося у катастрофічному стані. Не зважаючи на це, з перших днів окупації російськими військами західноукраїнських земель питання організації оподаткування на загарбаних територіях були актуальними для країни-агресора. Складність налагодження механізму оподаткування на окупованих територіях полягала в тому, що податна здатність населення була настільки низькою, що без вивчення загального економічного стану регіону та окремо взятої територіальної громади приступати до цієї справи було неможливо. Встановлено, що оподаткування місцевого населення відзначалося певною специфікою, оскільки воно мало здійснюватися з урахуванням вимог міжнародного права (IV Гаазької Конвенції від 18.10.1907 року «Про закони і звичаї суходільної війни»), де зазначалося, що оподаткування місцевого населення виконується за законами, які були встановлені попередньою владою, тобто за податковим законодавством, прийнятим Австро-Угорським урядом. З одного боку, таке законодавче обмеження не давало можливості окупаційній владі повною мірою поширити податкове законодавство Російської імперії на окуповані території, а з іншого боку, складність розуміння австрійського законодавства, відсутність списків платників та податкового обліку за майновими податками не давало можливості здійснити нарахування податків до сплати законним способом. Це призводило до хаотичного і безсистемного стягнення податків російською окупаційною владою із населення окупованих територій Галичини й Буковини.

Список використаної літератури та джерел

1. Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни / С. Орлик // *Карпатський край*. – 2017. – №1(9). – С. 5-21.
2. Берест І. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / І. Берест – Львів, 2009. – 22 с.
3. Льницький І. Проблеми історії Першої російської окупації Галичини (1914-1915 рр.) у сучасному науковому дискурсі. / І.В. Льницький // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – 2011. – Випуск XIX. – С.320 – 344.

4. Кучера І.В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр. / І.В. Кучера // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. – 2013. – Вип.23-24. – С. 194-200.
5. Литвин М. Україна у Першій світовій війні: сучасна російська історіографія проблеми / М. Литвин // *Військово-науковий вісник*. – 2005. – Вип.7. – С.35-47.
6. Лозинська І.Г. Економічна політика адміністрації Ф.Ф.Трепова у Галичині / І.Г.Лозинська // *Проблеми гуманітарних наук*. – 2013. – Випуск 32. – С.123-137.
7. Любченко В. Б. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині / В.Любченко // *Велика війна (1914 – 1918) і Україна*. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2013. – С. 248 – 300.
8. Мазур О. Я. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади / О. Я. Мазур, О.М. Сухий // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. – Львів, 2000. - №408. – С. 73 – 78.; Мазур О.Я. Галицька «Руїна»: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914–1915 рр.) / О.Я. Мазур, І.Г. Патер // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. – Львів, 2007.- № 584. – С. 44 – 52.; Мазур О. Наслідки війни для села Східної Галичини / О. Мазур // *Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали Міжнародної наукової конференції (14 – 15 травня 1998 р.)*. – 1998. – С. 101 – 108.
9. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. Реєнт, Б. Янишин // *Український історичний журнал*. – № 4. – 2004. – С. 3 – 31.; Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О.П.Реєнт. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с.
10. Орлик С.В. Фінансовий контроль російської окупаційної влади за діяльністю нафтових підприємств Галичини у період Першої світової війни / С.В.Орлик // *Наукові записки з української історії: збірник наукових статей*. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2017. – Вип. 41. – С.44 – 55.
11. Франко І. Галицький селянин / І. Франко // *Франко І. Збір. тв. У 50 т.* – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 44, Кн. 1. – С.508.
12. Бахтурина А.Ю. Політика Російської імперії в Східній Галичині в роки Першої світової війни / Бахтурина А.Ю. – М.: АЙРО-XX, 2000. – С. 58-59.
13. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДАК України). – Ф.363. – Оп.2. – Спр.6.
14. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 370. – Оп.1. Спр. 112.
15. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф.283. – Оп.1. – Спр.123.
16. ДАЧО. – Ф.505. – Оп.1. – Спр.21.
17. ДАЧО. – Ф. 283. – Оп.1. – Спр.60.
18. ДАЧО. – Ф. 971. – Оп.1. – Спр.1.
19. ДАТО. – Ф. 370. – Оп.1. – Спр.262.
20. ЦДАК України. – Ф. 361. – Оп.5. – Спр.1.
21. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни: IV Гаазька конвенція від 18.10.1907 // *База даних „Законодавство України” / ВР України. URL [Електронний ресурс] – Код доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_765 (дата звернення: 06.08.1917).*
22. ДАЧО. – Ф. 964. – Оп.1. – Спр.1.
23. ДАІФО (Державний архів Івано-Франківської області). – Ф. 15. – Оп.1. – Спр.114.
24. ДАЧО. – Ф.971. – Оп. 1. – Спр.2.
25. ДАЧО. – Ф.27. – Оп.1. – Спр.391.
26. ДАІФО. – Ф.12. – Оп.1. – Спр.61.
27. ДАЧО. – Ф.27. – Оп.1. – Спр.55.
28. ДАЧО. – Ф. 818. – Оп.1. – Спр. 47.

29. ЦДІАК України. – Ф. 365. – Он.1. – Сnp. 254.
30. ДАТО. – Ф.370. – Он.1. – Сnp. 229.
31. ЦДІАК України. – Ф. 365. – Он.1. – Сnp. 235.
32. ДАЧО. – Ф.283. – Он.1. – Сnp. 25.
33. ДАЧО. – Ф.283. – Он.1. – Сnp. 26.
34. ДАЧО. – Ф.505. – Он.1. – Сnp.31.
35. ДАТО. – Ф.370. – Он.1. – Сnp. 211.
36. ЦДІАК України. – Ф.361. – Он.1. – Сnp.134.
37. ДАЧО. – Ф.505. – Он.1. – Сnp.34.
38. ДАЧО. – Ф.283. – Он.1. – Сnp. 155.
39. ДАЧО. – Ф.966. – Он.1. – Сnp.3.
40. ЦДІАК України. – Ф.377. – Он.1. – Сnp.89.
41. ДАТО. – Ф.322. – Он.1. – Сnp. 562.
42. ДАЧО. – Ф.957. – Он.1. – Сnp.3.

References

1. Orlyk, S. (2017). *Financial control of the activities of oil producing companies and oil refineries by the Russian occupying authorities in Galicia during the First World War. Karpatskyi krai (Carpathian region)*, 1(9), 5-21 (in Ukr.)
2. Berest, I.(2009). *Social situation of the population of Eastern Galicia and Western Volhynia during the First World War. Avtores. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. Nauk. A thesis for the Scholarly Degree of Candidate of History. Lviv (in Ukr.)*
3. Ihnytskyi, I. (2011). *Problems of the History of the First Russian Occupation of Galicia (1914-1915) in the Contemporary Scientific Discourse. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. (Problems of the history of Ukraine of the XIX - early XX centuries)*, 19, 320–344 (in Ukr.)
4. Kuchera, I.(2013). *Policy of the Russian Occupation Administration in Eastern Galicia in 1914-1917. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia (Bulletin of the Precarpathian University. History)*, 23-24, 194-200 (in Ukr.)
5. Lytvyn, M. (2005). *Ukraine in the First World War: Contemporary Russian Historiography of the Problem. Viiskovo-naukovyi visnyk (Military Scientific Bulletin)*,7, 35-47 (in Ukr.)
6. Lozynska, I. (2013). *Economic policy of F.F. Trepov's administration in Galicia. Problemy humanitarnykh nauk (Problems of the Humanities)*, 32, 123- 137 (in Ukr.)
7. Liubchenko, V. (2013). *Russian occupation administration in Galicia and in Bukovina. Great War (1914 - 1918) and Ukraine. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «KLIO»», 248 – 300 (in Ukr.)*
8. Mazur, O., Sukhyi, O. (2000). *Ukrainian population of Galicia at the beginning of the First World War: repressive actions of the Austrian authorities. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Derzhava ta armiia. (Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. State and Army)*, 408, 73 – 78 (in Ukr.); Mazur, O., Pater I. (2007). *Galician “Ruin”: socio-economic situation in Eastern Galicia (1914-1915). Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Derzhava ta armiia (Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. State and Army)*, 584, 44 – 52 (in Ukr.); Mazur, O. (1998). *Consequences of the war for the village of Eastern Galicia. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, 101–108 (in Ukr.)
9. Reient, O., Yanyshyn B. (2004). *Ukraine during the First World War: historiographical analysis. Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Magazine)*, 4, 3–31 (in Ukr.); Reient, O. (2003). *Ukraine in the imperial period (XIX - early XX centuries). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukr.)*
10. Orlyk, S., (2017). *Financial control of the activities of oil producing companies and oil refineries by the Russian occupying authorities in Galicia during the First World War. Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zbirnyk naukovykh stateï (Scientific notes on Ukrainian history: a collection of scientific*

- articles). Pereiaslav-Khmelnyskyi: DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia skovorody», 41, 44–55 (in Ukr.)*
11. Franko, I. (1984). *Galician peasant. Collection of works. Kyiv : Nauk. Dumka*, 44, 1, 508 (in Ukr.)
12. Bakhturyna, A. (2000). *The policy of the Russian Empire in East Galicia during the First World War. Moscow: AIRO-XX*, 58-59 (in Russ.)
13. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 363, description 2, archive file 6.*
14. *State Archives of Ternopil region, fund 370, description 1, archive file 112.*
15. *State Archive of Chernivtsi region, fund 283, description 1, archive file 123.*
16. *State Archive of Chernivtsi region, fund 505, description 1, archive file 21.*
17. *State Archive of Chernivtsi region, fund 283, description 1, archive file 60.*
18. *State Archive of Chernivtsi region, fund 971, description 1, archive file 1.*
19. *State Archives of Ternopil region, fund 370, description 1, archive file 262.*
20. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 361, description 5, archive file 1.*
21. *Konventsiiia IV Haazka Pro zakony i zvychai sukhodilnoi viiny: vid 18.10.1907 roku. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_222 [in Ukrainian].*
22. *State Archive of Chernivtsi region, fund 964, description 1, archive file 1.*
23. *State Archive of Ivano-Frankivsk region, fund 15, description 1, archive file 114.*
24. *State Archive of Chernivtsi region, fund 971, description 1, archive file 2.*
25. *State Archive of Chernivtsi region, fund 27, description 1, archive file 391.*
26. *State Archive of Ivano-Frankivsk region, fund 12, description 1, archive file 61.*
27. *State Archive of Chernivtsi region, fund 27, description 1, archive file 55.*
28. *State Archive of Chernivtsi region, fund 818, description 1, archive file 47.*
29. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 365, description 1, archive file 254.*
30. *State Archives of Ternopil region, fund 370, description 1, archive file 229.*
31. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 365, description 1, archive file 235.*
32. *State Archive of Chernivtsi region, fund 283, description 1, archive file 25.*
33. *State Archive of Chernivtsi region, fund 283, description 1, archive file 26.*
34. *State Archive of Chernivtsi region, fund 505, description 1, archive file 31.*
35. *State Archives of Ternopil region, fund 370, description 1, archive file 211.*
36. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 361, description 1, archive file 134.*
37. *State Archive of Chernivtsi region, fund 505, description 1, archive file 34.*
38. *State Archive of Chernivtsi region, fund 283, description 1, archive file 155.*
39. *State Archive of Chernivtsi region, fund 966, description 1, archive file 3.*
40. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 377, description 1, archive file 89.*
41. *State Archives of Ternopil region, fund 322, description 1, archive file 562.*
42. *State Archive of Chernivtsi region, fund 957, description 1, archive file 3.*